

Künye:

Cilt: 7

Yıl: 2025

Sayfa: 87-91

 Telat Erbay*

^a Yük. Lis. Öğr., Aksaray Üniversitesi
Üniversitesi, erbay.t69@gmail.com

* Sorumlu Yazar

Geliş Tarihi: 01.06.2025

Kabul Tarihi: 21.08.2025

Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf:

Telat Erbay, (2025). Fahreddin Er-
Râzî'de Bilgi ve Yöntem. *Mantık
Araştırmaları Dergisi*, 7, 87-91.

Fahreddin Er-Râzî'de Bilgi ve Yöntem

Hüsnü Turgut

İstanbul: Fecr Yayınları, 1. Baskı, 2024, 362 sayfa

ISBN: 978-625-6123-00-7

Bu eser, Fahreddin er-Râzî'nin kendine has bilgi anlayışı, kelim yöntem, akıl-nakil (vahiy) ilişkisi ve istidlal yöntemleri üzerine yoğunlaşan akademik bir çalışmadır. Kelam ilminin müteahhir dönemine damgasını vuran Fahreddin er-Râzî, Eş'arî geleneği içerisinde yer almakla birlikte hem bu geleneğe hem de Mu'tezilî yaklaşımlara yönelttiği eleştirilerle dikkat çekmiş, kelim ve felsefe arasında kendine has bir sentez kurmuştur.

Kitap, üç ana bölümden oluşmaktadır:

1. Bilgi Teorisi: Râzî'nin bilginin tanımı, kaynakları ve türlerine dair görüşleri incelenmektedir.
2. Akıl-Nakil ilişkisi: Akıl ile vahiy (nakil) arasındaki dengeyi nasıl kurduğu, tearuz hâlinde akli öncelleme gerekçeleri ve tevil metodolojisi anlatılmaktadır.
3. İstidlal Yöntemi: Râzî'nin akli ve nakli delillere dayalı ispat biçimleri, seleflerinden farklılaştığı noktalar ve yeni metodolojik yaklaşımları anlatılmaktadır.

Kitap, Râzî'nin sadece kelami düşünceye katkılarını değil, daha sonraki kelimciler üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ele almaktadır. Ayrıca, Eş'arî kelamının tarihsel gelişiminde Râzî'nin merkezî rolüne dikkat çekilmekte ve "Râzî sonrası kelim" diye adlandırılabilir yeni bir düşünce sistemi ele alınmaktadır.

Eserde özellikle vurgulanan bilgilere göre F. Râzî, Eş'arî ve Şâfiî geleneğe sahip bir âlimdir. Ancak F. Râzî, kendi getirmiş olduğu yöntem ve tekniklerle 12. yüzyıla ve sonrası ilmî geleneğe damga vurmuştur. F. Râzî, hem Eş'arî geleneğe hem de Mu'tezile geleneğine getirdiği eleştirilerle farklı bir bakış açısı kazandırmıştır ve İslam düşünce tarihinde onu takip eden talebeleriyle düşünce tarihinde bir çığır açmıştır. Eserde eleştirdiği yöntemler yerine hangi yöntemleri kullandığı ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Râzî'nin en büyük etkisi kelim ile felsefeyi bir araya getirerek sentez sunmuş olmasıdır. Bu yüzden Râzî müteahhirün kelamının imamı olarak kabul edilmiştir. Râzî, İslam düşünce ekollerini tamamen etkilemiştir. Artık Râzî okunmadan düşünce üretilmeyecek noktaya gelinmiştir. Râzî'nin kelim ve felsefeyi uzlaştırma çabası önemli bir yere sahiptir çünkü o ne tamamen felsefeyi reddetmiş ne de kelamın klasik yöntemlerini kullanmıştır.

Eserde Râzî'nin hayat hikâyesinden de bahsedilerek şunlar kaydedilmektedir: Râzî'nin, ömrünü ilmî seyahatlerle geçirmesi

Screened by

 iThenticate®
for Authors & Researchers

Except where otherwise noted, content
in this article is licensed under a
Creative Commons 4.0 International
license. Icons by Font Awesome.

onun düşüncelerinin geniş sahada yayılmasını ve etkisini artırmıştır. Kendisine şüphecilerin imamı lakabı (İmâmu'l-müşekkikîn) da verilmiştir. Eş'arî gelenek içerisinde kalmasına rağmen yine de bazı eleştiriler getirerek Eş'arî düşüncesinin dinamizm kazanmasında son derece etkili olmuştur. Bunu, kendine özgü metotları ile sağlamıştır.

Eserde Râzî'nin felsefe ile ilişkisine de değinilerek onun 10 yaşından itibaren felsefi görüşleri incelenmeye başlanmıştır. Râzî, hem müfessirliği hem de kelamcılığı ile nam salmıştır. Kendisi vefat ettiğinde 15 farklı disiplini miras bırakmıştır. Râzî, Aristoteles felsefesini ne tamamen kabul etmiş ne de hepsini reddetmiştir. Bunun yerine sentezci bir yöntem kullanmıştır. Ayrıca Seleflerin yaklaşımını da eleştirmiştir. Râzî, İslam düşüncesinde bulunan yöntem, bilgi ve varlık konularında yeni yaklaşımlar sergileyerek bu konularda köklü kırılmalar yaşatmıştır. Râzî, geniş bilgi yelpazesi sebebiyle “el-İmam” olarak tanınmıştır. Yaptığı en önemli etki literatüre “felsefi kelam” kavramını getirmiş olmasıdır. Râzî'nin bilgi anlayışı, hem akıl yürütme hem de vahiy yoluyla elde edilmiş verilerin sentezidir. Onun ortaya attığı “istidlal yöntemi” ise mantıksal çıkarımları ve sistematik analizleri ön planda tutmaktadır. “Akıl-nakil ilişkisi”nde ise aklın eleştirel yönünü vurgular ve nakilden gelen bilgilerin akıl ile sorgulanması gerektiğini savunur. İşte onun bu yöntemi, felsefe ve kelamda yeni bir metodolojik yenilik olarak görülmüştür. Kitaba baktığımızda yazar içerik olarak konuyu üç bölüm olarak ele almıştır. Ele aldığı bölümleri şöyle aktarmıştır:

Birinci bölümde Râzî'nin Bilgi Teorisi'nden bahsedilerek şu bilgiler üzerinde durulmaktadır: Bilgi bütün ilimlerin temelidir. Düşünmenin ilk basamağı olan bilgiye şüpheyle yaklaşmak hakikati perdeler. Kelamcılar bilgi kavramı üzerinde yoğun tartışmalara girmişlerdir. Râzî, Muhassal isimli eserinde ilk bölümü bilgi teorisine ayırmıştır. Burada bilginin tasdik ve tasavvurdan oluştuğunu, sofistlerin durumunu, nazarın hükümlerini ve delil türlerini ayrıntılı şekilde ele alır. O, bilginin tanımından ziyade kısımlarına odaklanarak yeni bir bilgi teorisi geliştirmiştir. Bu bağlamda bilginin tanım teorisini ele almıştır. Râzî, tanım teorisini açıklarken hakikatleri değerlendirir. Hakikatin hangi yolla ve ne şekilde ele alınacağını üzerinde durur. Ona göre “hadd-i tam” kısır döngüye neden olur. Hadd-i nakısı ise hakikatin tamamını ortaya koymadığı için makbul görmez. Dolayısıyla Râzî, tam tanımın imkânsızlığını öne sürer. Râzî'nin tanım anlayışı kelamcıların tanım anlayışı ile örtüşmektedir. Yazar bu eserde tüm başlıkları derinlemesine ele almaktadır.

Râzî, bilgi teorisi hakkında ise bilgiyi reddeden sofistler hakkında malumatlar verir ve inkâr nedenlerini ayrıntılı ele alır. Râzî, eserde bu konuyu geniş bir şekilde ele alarak sofistleri üç grupta toplar ve bu gruplarla tartışmaya girilip girilmeyeceğini değerlendirir. Ona göre bu gruplarla tartışmaya girilmemelidir çünkü tartışılacak kişinin nazar ve istidlali kabul etmesi gerekir.

Râzî, bilinenleri derecelendirmiştir. Râzî, bilinenlerin varlık derecelerine göre farklılaştığını savunur. O, birinci derecede Vâcibu'l-Vücûd olan Allah, daha sonra ise akıllar, nefisler ve hareket gibi varlıkların yer aldığını belirtir. Üçüncü derecede ise varlık ile yokluk arasında olan renkler ve cisimlerin yer aldığını vurgular. İşte insan aklının birinci ve ikinci derecede olanları idrak edemediğini ancak üçüncü derecede olanları idrak edebileceğini belirtir. Yer kaplayan ve ölçülebilen nesnelerin algısı daha kolaydır. Râzî, duyumsama ile alınan bilginin kesbe ihtiyaç duymadığından bahseder. Râzî, akıl sahiplerinin bilgi kaynaklarını sayarken duyu, haber ve nazar kaynaklarının dışına çıkmadıklarını ifade eder. Duyuların bilgi kaynağı olduğunu söyleyen Râzî, insanın, ibadetlerini duyularla yerine getirdiğini belirtir. Ayrıca Râzî duyular arasında bir hiyerarşi olduğunu Mülk suresi 23. ayeti yorumlayarak ifade eder.

Râzî, eserde “haber” kavramı için ise haberin bedihi olduğunu söyleyerek herhangi bir tanıma girmemektedir. Ona göre bilgi kavramı ne kadar bedihi ise haber de o yüzden tanımlanamaz. İkisi de aynı statüdedir. Râzî doğru haberle birlikte yalan haberin kısımlarını da tartışmaktadır. Eserde, Peygamberden gelen haberi doğru haberin altına yerleştirmiştir. Mütevâtir haberi ise iki kısım olarak

ele alır ve kesinlik ifade ettiğini belirtir. Ancak Râzî, bu haber neticesinde ortaya çıkan bilginin ne tür bir bilgi olduğunu tartışır. Razi, itikadi konularda âhâd haberin kabul edilemeyeceğini söyler.

Râzî, ilk bilgi kaynağının duyular olduğundan bahseder ve insanın bunu çocukluktan itibaren kazandığını belirtir. Daha sonra “haber” yani ilim kavramını ele alır. İnsanı hayvandan ayıran en önemli özellik olarak da onu kabul eder. Daha sonra nazar yani öncüllerden sonuca ulaşmaktan bahseder ve bunu aklın işlevi olarak görür. Akıl olmadan nazardan söz edilemeyeceğini ifade eder. Nazarın bilgi ifade edeceğini söyler. Nazarın teolojik boyutunu ele alır ve nazarı sahih ve fasit nazar olarak değerlendirir. Ona göre fasit nazar cehaleti gerektirir. Râzî akli deliller dışında nakli delillere de başvurur. Nazarın terki olan taklidi ise Zuhurf suresi 22. ayetten yola çıkarak taklidin geçersizliği sonucuna ulaşır çünkü taklidi terk etmek Râzî'ye göre övülen bir yoldur. Dolayısıyla Râzî'nin eserlerinde nazar ve istidlale başvurmanın önemi anlatılır.

Râzî, bilgi türlerini ilahi bilgi ve beşeri bilgi başlıkları altında inceler. Ona göre ilahi bilgide bir değişim meydana gelmez. Herhangi bir inkita olmaz. Tek bir ilim bütün malumatları içerir.

İkinci bölümde ise Râzî'de “akıl-nakil ilişkisi” ele alınmaktadır. Râzî'nin vurguladığı yerler şöyle aktarılmaktadır: Râzî, aklın müşterekliğinden dolayı farklı tanımlar yapmıştır. O tanımlardan birine göre akıl, eşyanın iyi ve kötü yönlerinin, eksik ve tam yönlerini birbirinden ayırtan şeydir. Başka bir tanıma göre ise akıl, sahibini zararlı olandan sakındıran yararlı olana yönlendirendir. Râzî felsefe kitaplarında aklın tanımını yaparken filozofların tanım ve tasnifini yapmaktadır. Râzî, itikadi konuları üçlü bir taksimata gider. Bunlar akli, nakli, hem akli hem nakli şeklindedir. Râzî, akıl ve nakil arasındaki tearuzu ele alırken tüm ihtimalleri incelemektedir. Râzî eğer tearuz olursa önceliğin akla verilmesi gerektiğini savunur. Ona göre nakli temellendiren akıldır. Bunu yaparken de rastgele davranmaz, tüm ihtimalleri ele alır. Bazı eserlerinde naklin zanni olduğuna yer verir ve on ihtimal olarak anlatır. Nakille akıl arasındaki tearuz neticesinde nakli, te'vil yönüyle ele alır. Râzî'nin, te'vili zorunlu olarak ele almasında tenzih düşüncesi yer almaktadır. Râzî, te'vile başvurmamayanların aslında doğal olarak bunu yaptıklarını söyler çünkü Allah'ı tenzih etmek isteyen kişi, bir şekilde te'vile başvurmak zorundadır. Râzî te'vili müteşâbih naslarla sınırlandırmaktadır. Bunu da yaparken birtakım kıstaslar olması gerektiğini ifade eder. Dolayısıyla muhkem ve müteşâbih ayetler arasında kurmuş olduğu denge kıymete değerdir çünkü bu denge mezhepler arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmaya neden olacaktır.

Râzî, te'vil yapan kişinin usul ve dil bilgisinin çok iyi olması gerektiğinden bahseder. Aksi takdirde bâtinî te'viller ortaya çıkabilmektedir. Râzî'ye göre te'vilde akli tutarlılık son derece önemlidir. Tevillerden dolayı tekfirin olmaması gerektiğini savunur. Râzî, akılla ilgili peygamberlik konusunda aklın idrak edemeyeceği meseleler de olduğunu söyler. Metafizik konularda da aklın sınırlı olduğunu kabul etmektedir. Râzî, “Akıl bazı konularda sınırlı olsa da o şeyi inkâr etmemelidir.” der. Ona göre aklın sınırlı olduğu alanlar uluhiyet, gayb ve mucizelerdir. Eserinde “Allah'ı tanımakta yaratılanların akli sınırlıdır.” diye bir başlık altında bu konuları işlemektedir. Hatta Râzî, aklın sınırlı oluşuna dikkat çekmek için akli farklı bir nesneye benzetmektedir. Eserde de bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise Râzî'nin “istidlal yöntemi” kapsamlı olarak ele alınmakta ve şu bilgiler üzerinde durulmaktadır: İstidlal, bir düşüncenin delillerle ortaya konulması ve doğrulanmasıdır. Râzî önceki dönemlerde kullanılan istidlal kavramını baştan revize etmiştir. Râzî delili tanımlarken emare kavramına da değinmektedir. Delil istidlalin kök anlamlarındandır. Râzî istidlali iki farklı şekilde tanımlamıştır. “Medlul” kavramını ise ayrıca ele almıştır. Eş'arî gelenekte akli istidlalin en başında Râzî gelir. O, bunu kelami bir unsur olarak hep kullanmıştır. Münazaralarda da bu kavramı sıkça tercih etmiştir. Dinde cedel ve istidlali haram olarak görenlerle de sıkı bir tartışmaya girmiştir. Râzî, bu konuda Haşviyye mezhebi ile yoğun tartışmalara girmiştir. Râzî, dini ayakta tutan şeyin istidlal olduğunu söyler. İstidlali de eserlerinde kısımlara ayırmıştır. Bunun yanı sıra Râzî, bazı istidlal çeşitlerini de eleştirmiştir. Bu başlıklar şunlardır:

1. Hakkında delil bulunmayan nefyi
2. Gaibin şahide kıyası
3. İlzamlar
4. Akli meselelerde nakli delillerle istidlal

Özetle Râzî, kendinden önceki kelimcilerin istidlal metotlarını yeniden tasarlamış ve kendinden sonraki kelimcileri de etkilemiştir. Eserde konu hakkında yoğun bir bilgi verilerek konuya dikkat çekilmektedir.

Eserde “Râzî’nin Zayıf Gördüğü Öncüller”e de yer verilmektedir. Konular üzerine kapsamlı bir analiz yapılmaktadır. Eserde bu konuda şunlar aktarılmaktadır:

Öncüller istidlal için yapı taşı gibidir. Amaç hakikatin tüm yönleriyle ortaya koyulmasıdır. Râzî bir kısım istidlal metotlarını zayıf gördüğü için bunların öncüllerini de zayıf görmüştür. Eleştirdiği öncüller şunlardır:

1. Sayılarda üstünlüğün yokluğu
2. Bir yönden eşit olan iki şeyin her yönden eşit olması
3. Kemal ve noksana dayalı öncül
4. İhkam ve itkana dayalı öncül

Râzî bu eleştirileri yapmakla kalmamış yerine yeni metotlar ve öncüller de koymuştur. Bunlara gelince Râzî’nin kullandığı istidlal metotları şunlardır:

1. Mantıki kıyaslar,
2. İstikra,
3. Mucize ile istidlal.

Râzî’ye göre istidlal ya kıyas (tümdengelim) ya istikra (tümevarım) ya da temsilden (analoji) oluşur. Onun düşüncesinde öne çıkan ise kıyastır. Ancak bazen delil getirirken mucizeye de yer vermiştir. Ona göre dini ayakta tutan istidlaldır. Bu yüzden Peygamberler de bunu kullanmıştır. Eserde Râzî’nin şu sözüne vurgu yapılmaktadır: İnsanları doğru yola ulaştıran araç akıldan başka bir şey değildir.

Sonuç olarak: Eser, F. Râzî’nin ilim anlayışı ve benimsediği metotların anlatımı açısından çok önemli bir yere sahiptir. Eser, nitel bir araştırma yöntemine dayandırılmış ve doküman analizi tekniğiyle hazırlanmıştır. Hüsnü Turgut, klasik kelim metinlerini özelde de Râzî’nin orijinal eserlerini sistematik biçimde taramış, yorumlamış ve analiz etmiştir. Yazar sadece Râzî’nin görüşlerine yer vermemiş bunların tutarlılığı üzerinde de özellikle durmuştur. Konular, akıcı bir dille, kapsayıcı ve anlamlı bir şekilde ele alınmıştır ancak yer yer alan dışı okuyucuyu zorlayabilecek teknik bir dil kullanılmıştır. Konu bütünlüğü çok iyi olmakta birlikte bazı yerlerde bölümler arası geçiş çok daha iyi olabilirdi. Okuyucuya güven veren bir üslubu vardır. Bu da okuyan kişinin entelektüel bilgisinin artmasına vesile olacaktır. Yazar konu üzerinde derinlemesine bir bakış açısı sunmuştur. Eserin gayesine baktığımızda Râzî’nin ilim metodu ve anlayışı derinlemesine aktararak okurlar tarafından anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Konular sadece Râzî’nin görüşleri üzerinden değil, diğer filozoflar ve İslam âlimlerinin görüşleri üzerinden de örnekler verilerek aktarılmıştır. Eser, özellikle Râzî’nin “Yeni Eş’arîlik” mantığının doğuşundaki etkisinin anlaşılmasında kıymetli bir yere sahiptir. Eser, okuyucuya da istidlal ve diğer konularda nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda fikirler vermiştir. Tüm başlıklar derinlemesine ele alınarak okuyucunun geniş bir yelpazede konuyu anlaması sağlanmıştır. Eser sadece klasik kelim çalışmaları için değil modern ve çağdaş felsefi çalışmalar için de önemli bir referans kaynağıdır. Eser, bu konu ile ilgili diğer çalışmalara da rehberlik edecektir.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: TE; **Kavramsallaştırma:** TE; **Literatür Taraması:** TE; **Veri Toplama:** TE; **Veri İşleme:** TE; **Analiz:** TE; **Yazma – orijinal taslak:** TE; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** TE.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul izni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

